

Lluís Duch

SORTIDA DEL LABERINT
UNA TRAJECTÒRIA INTEL·LECTUAL

LLIÇONS FERRATER MORA

FRAGMENTA EDITORIAL

NOTA EDITORIAL

Publicat per	FRAGMENTA EDITORIAL Plaça del Nord, 4 08024 Barcelona www.fragmenta.cat fragmenta@fragmenta.cat
Col·lecció	ASSAIG, 48
Consell assessor	PERE LLUÍS FONT FRANCESC-XAVIER MARÍN JOSEP OTÓN FRANCESC TORRALBA AMADOR VEGA
Primera edició	DESEMBRE DEL 2018
Direcció editorial	IGNASI MORETA
Producció editorial	ELISENDA SEVILLA I ALTÉS
Fotografies de la coberta i la solapa	INÈS CASTEL-BRANCO
Impressió i relligat	ROMANYÀ VALLS, S. A.
© 2018	MONESTIR DE MONTSERRAT pel text
© 2018	FRAGMENTA EDITORIAL, S. L. U. per aquesta edició
Dipòsit legal	B. 28502-2018
ISBN	978-84-15518-94-5

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Amb la col·laboració del Departament
de Cultura de la Generalitat de Catalunya

RESERVATS TOTS ELS DRETS

AQUEST LLIBRE APAREIX exactament un mes després del traspàs de Lluís Duch (Barcelona, 13-9-1936 – Montserrat, 10-11-2018).

L'encàrrec d'impartir les prestigioses Lliçons Ferrater Mora organitzades per la Càtedra Ferrater Mora de la Universitat de Girona (Lliçons que, abans de Duch, havien impartit personalitats com ara Agamben, Bauman, Sloterdijk, Vattimo, Boff, Chomsky, Batllori, Ricœur o Fontana) va dur l'autor a revisitar tota la seva obra inserint-la en el «factor biogràfic» que l'havia fet possible. Aquest llibre, fruit de les esmentades Lliçons, és, doncs, al mateix temps una síntesi autoritzada del pensament de Lluís Duch i una autobiografia vital i intel·lectual. La seva publicació pòstuma fa inevitable llegir-lo com un testament.

Fragmenta Editorial se sent honorada d'acollir aquest llibre al seu catàleg, llibre que s'afegeix als volums i col·laboracions de Lluís Duch publicats prèviament per la mateixa casa editorial: els monumentals *Religió i comunicació* (2010; edició castellana: 2012) i *Religión y política* (2014), el saborós volumet *L'exili de Déu* (2017, edicions catalana i castellana simultànies), l'acuradíssima edició de *Moisés i Aaron*, d'Arnold Schönberg (2012, en col·laboració amb Josep

Barcons), i el pròleg —no exempt de polèmica— a *Violència y monoteísmo*, de Jan Assmann (2014).

L'any 2011, amb motiu dels setanta-cinc anys de l'autor, Fragmenta va publicar el llibre d'homenatge *Emparaular el món. El pensament antropològic de Lluís Duch*, a cura de Joan-Carles Mèlich, Ignasi Moreta i Amador Vega (edicions catalana i castellana simultànies), llibre que pretenia reivindicar la importància de la trajectòria intel·lectual de l'antropòleg, filòsof i teòleg.

Confiam que, havent travessat l'autor el gran llindar, serem capaços, els que romanem dins el laberint, de valorar les il·luminadores intuïcions que Lluís Duch va desplegar al llarg de la seva dilatada trajectòria.

L'EDITOR

ÍNDIX

<i>Pròleg</i>	9
<i>Introducció: el factor biogràfic</i>	11
I ELS MEUS TEMPS I ELS MEUS ESPAIS VITALS	21
1 Montserrat	22
2 Tübingen	53
II ELS GRANS TEMES	77
1 Estructura - història	77
<i>a Antropologia i tradició</i>	82
2 <i>Homo loquens</i>	95
3 Les transmissions	100
<i>a Les estructures d'acollida</i>	104
4 El símbol	108
5 El mite	112
6 Models antropològics	128
<i>a Antropologies optimistes</i>	129
<i>b Antropologies pessimistes</i>	130
<i>c Antropologies de l'ambigüïtat</i>	131
7 Religió - cristianisme	133
<i>a El pluralisme religiós</i>	147
<i>b La qüestió de Déu</i>	152
<i>c Teologies protestants</i>	157
<i>d Antropologia i mística</i>	165
<i>e Religió i política</i>	170
<i>f Tradició cristiana i tradició socialista</i>	175

III	DESCOBRIMENTS: AUTORS	179
IV	L'ALTRE I L'ANTROPOLOGIA	185
V	TRADUCCIONS I INTRODUCCIONS	195
	<i>Conclusió</i>	203

PRÒLEG

QUAN EL DOCTOR JOAN VERGÉS m'oferí la possibilitat d'impartir les Lliçons del 2017 de la Càtedra Ferrater Mora de la Universitat de Girona, la meva primera reacció fou d'astorament i incredulitat. Coneixia prou bé alguns dels que hi havien participat en edicions anteriors i la veritat és que, veient el panorama, no creia que pogués oferir res que tingués el nivell que el prestigi internacional de la càtedra exigia. Vaig consultar l'afer amb una persona de la meva total confiança, que m'aconsellà que acceptés l'oferta perquè, em digué, si m'havien convidat, se suposava que sabien el que es feien. Com es diu popularment, em vaig llançar a la piscina, vaig acceptar. I sincerament he de confessar que n'estic molt content i, per damunt de tot, agraït.

Tan bé com n'he estat capaç he intentat presentar a grans trets els meus intents de sortida del laberint. O el que és el mateix: des de la meva situació actual, des del meu present del present, he pretès reconstruir la meva trajectòria biogràfico-intel·lectual dels cinquanta darrers anys. Per mi ha estat una mena de capbussada i reconstrucció del meu present del passat sense deixar-me seduir ni neguitejar —així m'ho sembla— per una nostàlgia excessiva a causa de l'absència de tantes i tantes persones estimades, a causa també de tants

projectes i ideals que no ha estat possible culminar. Relle-
gint, però, el meu trajecte biogràfic també he trobat que,
efectivament, s'han anat insinuant, ni que fos bastant boiro-
sament, trobades, experiències, instants, casualitats que eren
una mena de pregustació de la sortida del laberint. Són mol-
tes les persones vives i difuntes que, potser sense adonar-se'n,
han estat per mi pregustacions —epifanies, gosaria dir— de
la sortida del laberint.

Vull manifestar el meu profund i sincer agraïment a la
Càtedra Ferrater Mora, representada sobretot per Joan Ver-
gés i Ramon Fàbrega, no sols pel fet d'haver-me convidat a
impartir les Lliçons, sinó també pels memorables dies que
vaig passar amb ells a Girona. També vull expressar l'agraï-
ment als meus amics Anna Pagès i Albert Chillón, que no
només m'acompanyaren durant la meva exposició, sinó que
a més tingueren una participació molt activa en l'aclariment
i la contextualització del meu projecte antropològic.

Montserrat, desembre del 2017

INTRODUCCIÓ

EL FACTOR BIOGRÀFIC

TOT EL QUE DIEM, descrivim, definim i experimentem
(d'*experientia* més que no pas d'*experimentum*) no és mai la
realitat en si com solien donar per descomptat —i, sovint,
encara ho donen— l'anomenat realisme escolàstic i alguns
corrents científicistes i positivistes i, per damunt de tot, el
tan mal designat «realisme històric». Inevitablement, els és-
sers humans, a causa de la nostra insuperable finitud, cer-
quem amb més o menys voluntat la sortida del laberint i, per
això mateix, ens trobem sotmesos a constants i problemàtics
processos de destrucció i reconstrucció, de desidentificació i
identificació, de negació i afirmació.¹

En l'ombra dels millennis —assegurava Jorge Luis Borges— s'es-
fondra la història del Laberint, lloc mític en el qual es condensen
i s'anul·len tots els llocs [...]. El laberint és la petjada visible d'un
moviment de recerca: una ficció edificada per induir a error i

¹ El llibre de Károly KERÉNYI, *En el laberinto*, Siruela, Madrid, 2006, és una preciosa ajuda per abordar la immensa problemàtica entorn del laberint. Des d'un punt de vista literari, l'article d'André PEYRONI, «Labyrinth», dins Pierre BRUNEL (ed.), *Dictionnaire des mythes littéraires*, Rocher, París, 2003, p. 915-950, és la millor aproximació a aquesta temàtica. Cf. també André SIGANOS, *Mythe et écriture. La nostalgie de l'archaïque*, Presses Universitaires de France, París, 1999, p. 38-66.

per aprendre a desprendre's del batibull de possibilitats sense fi i, d'aquesta manera, ni que sigui temptativament, *trobar el camí*.

Caldria no perdre de vista, com deia Friedrich Nietzsche, que «l'home laberíntic no cerca mai la veritat, sinó sempre i solament la seva Ariadna», la senyora del laberint. Hom creu, sens dubte ingènuament, que li resoldrà les qüestions fundacionals que són inherents a la condició humana. Això es deu al fet que, com amb gran finor va posar en relleu Rainer Maria Rilke al final de la vuitena elegia de Duino, incessantment estem acomiadant-nos o, com diu l'Escriptura, no tenim aquí el nostre habitatge permanent, atès, a més, que som éssers finits en constant situació d'èxode, d'instabilitat constitutiva, marcada sovint per la recança del passat i pel temor del futur. Amb el fil d'Ariadna a la mà o sense, *viatjar* pels «camins de bosc» del nostre laberint personal (intern i extern) és, ho vulguem o no, l'ineludible destí del nostre trajecte biogràfic des del naixement fins a la mort. Certament hem estat expulsats del paradís, hem perdut realment la innocència, però, com si fos una mena de fat insuperable, potser sense gaire consciència ni de la pèrdua ni del guany anhelat, mantenim l'ardent desig de tornar-hi.²

Per l'ésser humà, gairebé sense excepció, el món que l'envolta és una realitat oculta, boirosa, plena de paranys, amb uns trets gairebé sempre pertorbadors i desconcertants. Voldria que esdevingués diàfan i accessible, en concordança amb els seus interessos confessables i inconfessables, amb la seva raó, que sempre és una raó històrica que, per bé i per

² Sobre l'antropologia del viatge, cf. Lluís DUCH, *El pelegrinatge com a viatge*, Claret, Barcelona, 2010.

mal, es troba biogràficament determinada de manera constant. Però no sols la realitat, pensada i articulada a la seva manera, en la qual intenta viure i convida, li és ocultada i desfigurada, sinó que ell és per a ell mateix un *homo absconditus* (Ernst Bloch) que, constantment, intenta convertir-se, sense aconseguir-ho mai plenament, en un *homo revelatus*, tot reduint amb molta freqüència el seu *misteri* a un conjunt de *problemes* que creu —sovint ingènuament— que pel fet que els considera com més o menys solucionables constitueixen l'autèntica clau de volta de l'existència humana, el desllorigador infal·lible dels enigmes de la seva presència en el món.³

És prou evident que el treball del subjecte cognoscent, sempre condicionat per l'ambigüitat, pot transformar i transfigurar, però també pervertir i difuminar, la realitat històrica, religiosa, gramatical, personal i social, la qual, almenys inicialment, amb raó o sense, amb més o menys fortuna, configura els episodis sovint desconcertants i amb trets caòtics de la seva vida quotidiana. El fet de conèixer dinamitza un procés de caràcter transformador que fa possible que la suposada objectivitat de les dades sigui més o menys desobjectivadora i assumida pel subjecte cognoscent, el qual manté indefectiblement en un primer pla la seva ambigüitat constitutiva i constituent. En relació amb el coneixement que cerca l'antropòleg en indrets i cultures que es troben allunyades de l'àmbit de la seva vida quotidiana, Clifford Geertz apunta que «tota etnografia és en part filosofia i,

³ Cf. María ZAMBRANO, *El hombre y lo divino*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 2005, p. 31-33.

sens dubte, una bona dosi de la resta és *confessió*». ⁴ *Confessió* com a conseqüència inevitable d'una *construcció biogràfica* (al mateix temps, social i psicològica) de la realitat, ja que, per regla general, en tot allò que pensem, realitzem i sentim no fem sinó presentar-nos i representar-nos com a actors i actrius sobre l'escenari del gran teatre del món; es tracta dels episodis teatralitzats en l'escenari del *theatrum mundi*, com ja mostraren perfectament els clàssics grecollatins. ⁵ Sempre, d'una manera o altra, tant en l'elecció dels temes d'estudi com en les diverses situacions del dia a dia, ressonen amb intensitats molt variables, però sens dubte interessades, la biografia de l'investigador, les seves preferències, obsessions i mancances, o el que n'és l'equivalent: una transcripció, sovint bastant indesxifrabla, del seu actual *Sitz im Leben* (la seva 'situació en la vida') i una actualització més o menys adequada i pertinent de les seves múltiples herències i condicionaments. ⁶ També és *confessió*, sovint d'una manera summament difuminada i críptica, no tant dels nostres *pressupòsits* adoptats més o menys lúcidament, sinó dels nostres *pre-judicis*, que, aparentment, són inexistents, però que en realitat ens determinen profundament com una mena de

⁴ Clifford GEERTZ, *La interpretació de las culturas*, Gedisa, Barcelona, 1987, p. 287.

⁵ Cf. Lluís DUCH, *Mite i cultura. Aproximació a la logomítica I*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995, p. 15-19. Cf. també el clàssic estudi de Peter L. BERGER / Thomas LUCKMANN, *La construcció social de la realitat. Un tractat de sociologia del coneixement*, Herder, Barcelona, 1988 (edició original: 1966).

⁶ Cf. Clifford GEERTZ, *El antropólogo como autor*, Paidós, Barcelona, 1989. Cf. també el petit però substancial text de Remo BODEI, *Generaciones. Edad de la vida, edad de las cosas*, Herder, Barcelona, 2016, especialment les p. 85-104.

presència *in absentia*; en definitiva, són el potent ressò del que podríem anomenar el *mite constitutiu* de cadascú de nosaltres, el qual ininterrompudament actua i disposa de la nostra voluntat sense la nostra aquiescència explícita perquè, per expressar-ho en la terminologia de sant Agustí, és *intimior intimo meo*. ⁷ Inevitablement, descriure i interpretar són sempre afers autobiogràfics.

També s'esdevé amb una certa freqüència, encara que això no solem reconèixer-ho amb naturalitat, que *a posteriori* remodelem el nostre trajecte biogràfic, censurant o reprimint tot allò que, des de la nostra perspectiva actual, ens sembla obsolet i contrari al *modus cogitandi et operandi* que, amb tots els interessos i preferències que ens acompanyen, adoptem en el present. Per això, molt sovint, per tal de conferir una certa consistència i fiabilitat a la nostra biografia actual, *ens censurem*, suprimint o embellint els plans i les escenes que, en el present, creiem que són inactuales i fins i tot nocius per al nostre prestigi i per a la recerca de l'èxit i el reconeixement en la nostra vida privada i pública. A partir d'aquí, crec que és possible afirmar que, per regla general, tothom té una biografia *diürna*, més o menys ensucrada, amb pretensions d'oficialitat i encaminada aquí i ara a la legitimació del nostre trajecte biogràfic, i una biografia *nocturna*, oculta i ocultada, que ve a ser una mena d'estrany en la nostra pròpia casa i que, sovint, diürnament o nocturnament, nodreix els nostres malsons i les nostres dèries. Tot fent ús d'una terminologia teatral, ja fa molts anys el filòsof i

⁷ Sobre les variades i, sovint, sorprenents formes de la creació intel·lectual com a biografia, cf. l'estudi de Henning LUTHER, *Alltag: Bausteine zu einer Praktischen Theologie des Subjekts*, Radius, Stuttgart, 1992, p. 37-44.

psicòleg francès Alfred Binet (1857-1911) assenyalava que en tot ésser humà es dona una relació enigmàtica, sovint difícil de precisar amb detall, però molt real, entre el *jo normal*, que es troba en el prosceni, i el *jo obscur*, camuflat entre els bastidors.⁸

Des de fa molt temps, estic convençut que, positivament o negativament, el *factor biogràfic* incideix d'una manera molt decisiva no sols en la producció intel·lectual, sinó també en el conjunt de les peripècies de tota mena de la vida quotidiana d'homes i dones. Sens dubte, d'una manera o altra, amb més o menys vigor, tota escriptura posseeix acusades tonalitats autobiogràfiques pel fet innegable que tots plegats, des del naixement fins a la mort, «estem embolicats en històries» (*in Geschichten verstrickt*) més o menys compartides.⁹ I, ni que sigui molt obliquament, les narratives autobiogràfiques sempre són uns intents més o menys visibles d'autojustificació de les formes, els interessos i les modalitats del nostre propi viure i conviure, o potser fora més encertat afirmar que són les conseqüències de les urgències imposades pel nostre estar sempre acomiadant-nos (Rainer M. Rilke). Pel fet de tenir consciència de ser éssers finits, homes i dones, en un món que tendencialment apunta al caos, tenim la imperiosa i urgent necessitat de convalidar positivament el que pensem, fem i sentim amb unes estratègies, sovint carregades d'inconseqüències i sofismes, per bandejar les tendències caòtiques de les nostres vides i, consegüentment, per intentar restituir, ni que sigui provisionalment, la bellesa i l'ordre del

⁸ Cf. Remo BODEI, *Destinos personales. La era de la colonización de las conciencias*, El Cuenco de Plata, Buenos Aires, 2006, p. 118-119.

⁹ Cf. Wilhelm SCHAPP, *In Geschichten verstrickt. Zum Sein von Mensch und Ding*, Klostermann, Frankfurt, 2004.

cosmos. Per a l'existència humana, per tant, el factor biogràfic constitueix, per bé i per mal, una mena de *gramàtica generativa* no tan sols del propi pensament, sinó, d'una manera molt més àmplia, del conjunt de l'activitat intel·lectual i física dels éssers humans que, amb freqüència, solem agrupar sota l'epígraf *memòria colectiva*, l'activitat i la influència de la qual solen ser, malgrat l'esmussament actual del vincle social, molt importants i decisives en l'existència concreta d'individus i col·lectivitats. El recurs a la memòria colectiva adquireix una força descomunal sobretot en moments de crisi agudes, d'amenaques violentes contra la voluntat del poble, d'agressions indiscriminades dels més forts contra els dèbils, és a dir, en aquelles situacions en què, d'una manera o altra, o bé es manifesta clarament el perill de dissolució de la identitat colectiva o bé, més o menys col·lectivament, es pren consciència de la imperiosa necessitat d'afirmar-la, de provocar-ne una nova resurrecció.

Des de fa molts anys, les narracions de Walter Benjamin sobre la seva infantesa a Berlín m'han fascinat perquè, en el fons, instauren una mena de procés de salvament, de recuperació activa no exempta de l'accentuat impacte de la nostàlgia del passat en el present. Un passat que cada vegada més corre el perill de dissoldre's en l'oceà sense límits ni mesures del pragmatisme militant i sense horitzons d'una societat d'adults —sovint, d'adults simplement adolescentitzats— que tenen una acusada tendència hedonista a desfer-se dels temps i dels espais no dominats per la mera utilitat o per les simples correspondències en termes dineraris. Pel pensador jueu, la infantesa articula d'alguna manera la nostàlgia del paradís perdut, l'autèntica pàtria, a la qual hom tan sols pot retornar per mitjà de la memòria en actiu (el recordar),

la qual, com assenyalava Marcel Proust, sempre té quelcom d'involuntari, d'indirectament pretès, que sobtadament ens assalta, ens admira, ens commou i, a vegades, fins i tot ens espanta. «L'autèntica mesura de la vida és el record», escriu Benjamin.¹⁰ Sí, el record com a mitjà idoni per desconstruir el mite del progrés en termes acumulatius, que tan vanament actiu s'ha mostrat en els segles XIX i XX. «La ideologia del progrés —escrivia amb una punta d'ironia i amb molta raó Michel Maffesoli— va ser una mena de catecisme laic del segle XIX.»

No hi ha dubte que proposar-se, com ara i aquí és el meu cas, una *escenificació narrativa* de la pròpia trajectòria vital i intel·lectual permet una mena de segon naixement, un adonar-se amb una certa sorpresa que, contra el que tan sovint es dona per descomptat, el nostre jo, com també el nostre trajecte biogràfic, són plurals i fins i tot conjunturals, ja que són molt variades i sovint contradictòries les màscares que adoptem sobre l'escenari del teatre del món com a actors i actrius que constitutivament som i que mai no podrem deixar de ser. Sempre, d'una manera o altra, tota reconstrucció autobiogràfica és una empresa *ad hoc* que, almenys en part, com una mena de magatzem d'*ofertes*, depèn de les demandes de cada moment i, per acció o per reacció, del clima intel·lectual i polític que aleshores té vigència. També implica un fer present el passat acompanyat i sovint fins i tot condicionat per unes innegables i inevitables dosis de nostàlgia i, en molts casos, de traïdoria, no necessàriament culpable, a les *lleis de la tribu* (Michel de Certeau); és també un intent de deturar

¹⁰ Walter BENJAMIN, *Escritos autobiográficos*, Alianza, Madrid, 1996, p. 253.

d'alguna manera la imparable i incontrolable hemorràgia de la vida, la qual mai no pot desvincular-se de l'actualització del record, sempre mitjançant una forma o altra de *traducció*, com una successió de tempteigs més o menys reeixits, molt sovint maldestres i, en el pitjor dels casos, provocats pel ressentiment d'allò definitivament perdut que, des de la perspectiva mòbil i inconsistent de l'aquí i l'ara, suposem que vam ser, pensar i viure *in illo tempore*.¹¹ Em sembla que pot afirmar-se amb una certa contundència que els éssers humans som sempre, *naturalment*, amb les conseqüents excepcions de rigor, irremeiablement nostàlgics perquè tenim plena consciència del fet que som moridors, que som caducs, provisionals i inconsistents com la florida dels camps. «Nuestras vidas son los ríos que van a dar en la mar, que es el morir...», escriu Jorge Manrique.

¹¹ Cf. Remo BODEI, *Imaginar otras vidas. Realidades, proyectos y deseos*, Herder, Barcelona, 2014, p. 102-105; IDEM, *Generaciones*; IDEM, *Destinos personales*, p. 250-292.